ըլլան, սակայն իրենց կազմակերպութիւնը իբր համայնք առած են, կ՚ըսէ, Լեմբերգի հայութենէն: Հայ ճարտարապետութիւնը ԺԶ. դարէն սկսելով որոշ ազդեցութիւն մ՚ըրած է մոլտավիականին վրայ, սակայն այն չի նոյնանար Խրիմի եւ Լեհաստանի մէջ երեւան եկած ազդեցութեան հետ: Մոլտավիական-վալախական եկեղեցիներու ճարտարապետութիւնը խառնուրդ մըն է հայկական եւ նոյն երկիրներու մէջ տիրապետող յունաբուզանդական տարրերու. եւ ա՛յս իսկ խառնուրդը տուած է ԺԶ.—ԺԸ. դարերու մէջ այն ուշագրաւ եւ յատկանշական ճարտարապետական ոճը, որ մինչեւ մեր օրերը պահուած է Ռումանիոյ մէջ[2]:

Այն միատեսակ զարդագործութիւնը, զոր Հայք հետերնին Եւրոպա բերին, ի մասնաւորի քարակոփ յարդազարդաձեւը կը տեսնենք Խրիմի, Մոլտավիոյ եւ Լեհաստանի հարաւ-արեւելեան գաւառներու մէջ: Սակայն այս զարդաձեւերը զուտ հայկական ծագում չունին, անոնք առաւելապէս իսլամական արուեստի ձեւեր են, որոնք հայ արձանագործներու, քարակոփներու միջոցաւ Եւրոպա մուտ գտած են: Նոյն իսկ եղած են շատ մը տաղանդաւոր հայ ճարտարապետներ, որոնք Թուրքերու մօտ ծառայած են, որոնց կարգին մէջ յիշատակելի է Սինան նշանաւոր ճարտարապետը (1489—1578): Տակաւին ԺԸ. դարուն սկիզբները հայ ճարտարապետը Կ. Պոլսոյ մէջ նկատուած էր իբրեւ տեղական տիպ մը: 1714ին հոն բնակող գաղղիացի փորագրիչ մը իբրեւ այնպիսի կը նկարագրէ հայ ճարտարապետը[3]:

Իսլամական արուեստի դրոշմը կրող քարակոփ զարդաձեւերը կը տեսնենք Լեմբերգի մայր եկեղեցւոյն մէջ եւ անոր կից գերեզմանատան տապանաքարերուն վրայ: Այս ձեւերուն վերլուծումը կը մատնանշէ արաբական սելճուկեան եւ օսմանեան ծագում եւ առ հասարակ զարդագործութեան ա՛յն տիպը, որ նկարագրական է իսլամական ձեւագիտութեան: Միեւնոյն զարդագործութեան յարեւնման մօտիվներ երեւան կու գան Դիէլի եւ Կուրտէա Արճէշի[4] մոլտավիական-վալախական եկեղեցիներու մէջ, անոնց նախնական ձեւերը փնտռելու է Բրուսայի (Եէշիլ-ճամի) եւ Գոնիայի[5] մզկիթներուն եւ երբեմն նոյն իսկ Հայաստանի[6] եկեղեցիներուն մէջ: Լեհաստանի եւ ռումանական երկիրներու այս զարդագործութիւնները իսլամական արուեստագէտներու ձեռակերտներ չեն, այլ Հայերուն, որոնք իսլամական արուեստը իւրացուցած էին:

Ըլլայ ճարտարապետութեան մէջ, ըլլայ արտակարգ զարդագործութեան մէջ, հայկական նախամիջնադարեան հնագոյն ձեւերը եւրոպական հայ գաղութներու մէջ կորսուած են եւ ԺԶ. դարէն սկսեալ անոնց յաջորդած են արեւմտեան եւրոպական ձեւեր: — ԺԸ. դարուն՝ Լեհաստանի գաւառներուն հայ եկեղեցիները բարոկ երեւոյթ մը կ՚առնուն, ինչպէս Սնիատինի եւ Ստանիսլավովի եկեղեցիները, որոնք այլ եւս հայկական արուեստի գծեր ունենալէ դադրած են:

Եւրոպայի հայ գաղութներու մէջ հայկական հին աւանդութիւնը մնացած էր միայն մանրանկարչական մարզին մէջ. հայ կղերը կը պահէր եւ կը մշակէր մանրանկարչութիւնը աստուածային պաշտաման յատուկ ձեռագիրները անով գեղազարդելու համար: Լեմբերգի բարգաւաճ գաղութը Կաֆայի անկումէն (1475) վերջը, եղած էր կեդրոն Եւրոպայի մէջ ցիրուցան ապրող հայութեան, մինչեւ որ ան ԺԸ. դարուն ձուլուեցաւ Լեհութեան հետ: Լեմբերգի մայր եկեղեցին հին ձեռագիրներու ճոխ մատենադարան մ՚ունէր եւ բազմաթիւ հոգեւորականներ բնագիրներ եւ մանրանկարներ ընդօրինակելու կը պարապէին, որպէս զի այսպէս իրենց հոգին փրկեն:

Ի սկզբան ո՛չ մի տարբերութիւն ոճական տեսակէտէ Լեմբերգի, ինչպէս նաեւ Լեհաստանի հարաւ-արեւելեան միւս քաղաքներուն, դ. օ. Կամիէնիէց Պոդլսկի եւ եաքէն Զամոսցայի մէջ նկարազարդուած ձեռագիրներուն եւ միաժամանակ Հայաստանի վանքերուն մէջ յօրինուածներուն միջեւ: Հայկական մանրանկարչութեան արուեստին պահպանումը ի մէջ այլոց կ՚ապացուցանէ եւ այն պարագան որ Լեհաստանի մէջ 1518ին ամէն ձեռագիր

[2] Jorga de Bals, Histoire de l'art roumain, Paris 1922.

[3] Recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant... gravées en 1712 en 1713 par les soins de Mr. La Hay, Paris 1714.

[4] Bals G., Influences arm. et géorg. sur l'architecture romaine. Communication faite du IIIe Congrès des études byzantines. Valenii-de-Munte 1931. Jorga M., L'inter-pénétration de l'orient et de l'occident au moyen-âge, Académie Roumaine, Bullet. de la section historique, XV, Bucarest 1929.

[5] Wiede H. Brussa, Eine Entwicklungsstätte türkischer Architektur in Kleinasien, Berlin 1919. Sarre F. Konia, Seldschukische Baudenkmäler, Berlin.

[6] Strzygowski J., Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918.

օժտուած կը տեսնենք Հ. Աւետիքի յօրինած մանրանկարչական արուեստի կանոններով:

Իրաց այս վիճակը ԺԷ. դարուն սկիզբը կը փոխուի, երբ լեհաբնակ Հայեր կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ կը միանան: Այսու արեւմտեան արուեստին ազդեցութիւնը հետզհետէ կը զօրանայ եւ նշմարելի կը դառնայ նոյն իսկ մանրանկարչական ճիւղին մէջ: Հայ նկարիչները կ՚անդամակցին Լեմբերգի նկարչական ընկերութեան, յորում ի հարկէ լեհ արուեստագէտներու թիւը գերակշիռ էր: Արեւմտեան եւրոպական արուեստը, որուն Լեհերը նուիրուած էին, այնուհետեւ օրէ օր աւելի կը զօրանայ:

Լեմբերգի մէջ 1619ին Ղազար Բաբերդցիի ձեռօք արեւմտեան եւրոպական ճաշակով նկարազարդուած Ս. Գիրքը մեծ կարեւորութիւն ունի: Այս գործը ի գլուխ հանուեցաւ հետեւողութեամբ Յովհ. Ցիարնկոյի (Ziarnko), որ Լեմբերգցի պարիսաբնակ նկարիչ եւ փորագրիչ մըն էր: Յիշեալ Ս. Գիրքը շատ օրինակներով տարածուեցաւ եւ մեծապէս նպաստեց հայ եկեղեցական նկարչութեան արեւմտացման: ԺԷ. դարուն մէջ եւ ԺԸ. դարուն առաջին կիսուն նկարազարդուած ուրիշ բազմաթիւ ձեռագիրներ մերթ իրենց զուտ հայկական նկարագիրն կրցած են պահել, մերթ արեւմտեան եւրոպական ազդեցութենէն պարտութեան մատնուած են: Ի վերջոյ հայկական մանրանկարչութիւնը Լեմբերգի նկարչութեան մէջ բոլորովին անհետացաւ:

Հայկական ճարտարապետութիւնը իր արտակարգ զարդագործութեամբ եւ հայկական նկարչութիւնը գլխովին՝ հետզհետէ յետս ընկրկած է արեւմտեան եւրոպական ազդեցութեան առաջ եւ ի վերջոյ պարտուած է անկէ: Սակայն հայ ճարտարապետութիւնը ի սպառ կորսուած չէ: Հայ արուեստը արեւմտեան Եւրոպայի մէջ իր առաքելութիւնը կատարած է այնու որ իր երկարատեւ գոյութեամբը եւրոպական ձեւագիտութեան վրայ ազդած է եւ միւս կողմանէ արեւմտեան եւրոպական արուեստը մօտեցուցած է իր հայրենիքին:

DR. TADÄUS MANKOWSKI

ԲԵԼԳԻԱ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հայոց Պատմութեան այն շրջանն, որ սկսում է Ռուբինեանների անկումով, ԺԴ. դարում, առանձնապէս՝ Հայութեան այն հատուածներինը, որոնք իրենց հայրենի երկրի սահմաններից այս կամ այն պատճառով հեռացել, եւ իրենց համար նոր բնակավայր են ընտրել, — դեռ բաւականաչափ չեն քննուած եւ չեն պարզուած: Ուստի ամէն մի փորձ այդ ուղղութեամբ՝ անկասկած օգտակար է եւ կրթիչ նշանակութիւն ունի:

Հայ ժողովրդի այդպիսի նոր բնակավայրերից մէկն է նաեւ Բելգիան: Այս փոքր համակրելի երկիրը ընդհանուր հետաքրքրութեան եւ յարգանքի առարկայ դարձաւ վերջին համաշխարհային պատերազմից եաքը: Բայց նա մեզ համար հետաքրքրական է նաեւ այն տեսակէտից, որ նրա պատմութիւնը մասամբ նման է մեր հայրենիքի անցեալ պատմութեան: Ինչպէս որ Հայաստան՝ երբեմն իր աշխարհագրական դիրքի պատճառով հզօրագոյն դրացիների համար միջանցքի տեղ է ծառայած եւ կռուի դաշտ էր դարձած, այդպիսի վիճակ է ունեցել նաեւ Բելգիան՝ Եւրոպայում: Տասնեակ դար օտար գերիշխանութեան տակ ապրելուց յետոյ (բայց ոչ թէ գրեթէ անընդհատ աւերի եւ կոտորածի ենթարկուելուց յետոյ ինչպէս էր Հայաստանը) Բելգիան ահա ճիշդ մի դար է միայն, որ գտել է վերջապէս իր կատարեալ անկախութիւնն եւ ազատութիւնը: Ուստի ես պարտք եմ համարում իմ այս աշխատութեան — այն է Բելգիայի եւ Հայոց յարաբերութիւնների պատմութեան — առաջին Գլուխը նուիրել Բելգիային:

Այս յարաբերութիւնները սկսել են ԺԱ. դարում եւ այնուհետեւ գրեթէ անընդհատ շարունակուել, մինչեւ որ մի նոր հայ հատուած բուն է դրել այս երկրում եւ հաստատուն արմատ արձակել:

Առաջին Հայը, որ Բելգիա է եկել, մի հրաշագործ հայ հոգեւորական է եղել, ԺԱ. դարի սկզբում: Սա իր կեանքն է զոհել այստեղ ժանտախտից վարակուած Բելգիացիներին խնամելու ժամանակ եւ իր մահուանից յետոյ սուրբերի կարգը դասուել Հռոմէական Եկեղեցուց: Նա այսօր էլ Բելգիայի «ժանտախտից պաշտպան» սուրբն է, որի տօնը կատարւում է, ըստ Տօնացոյցի, Ապրիլ 10ին:

Այնուհետեւ հայ-բելգիական յարաբերու-

© National Library of Armenia

թիւնները միանգամից մեծ ծաւալ եւ բազմակողմանի ընթացք են առել Խաչակրութեան մեծ շրջանում։ Այս շրջանն ունի իր շատ հետաքրքրական կողմերն, որոնք բաւականաչափ չեն լուսաբանուած։ Առաջին Խաչակրութեան պետերը Բելգիացի իշխաններ էին, որոնք տիրել են Փոքր Հայքին, թաղաւորել են Երուսաղէմում, ամուսնացել են հայ իշխանուհիների հետ եւ երկարատեւ յարաբերութիւններ են ունեցած հայ կաթողիկոսների, հայ իշխանների եւ թէ հայ ժողովրդի հետ առհասարակ։ Բելգիական նաւատորմիղներ են եկած Կիլիկիոյ ծովեզերքը։ Բելգիացիք էին ի մէջ այլոց որ 1147ին Լիսաբոնը պաշարելով այնտեղից դուրս վանեցին Սարակինոսներին եւ ազատեցին Պորտուգալիան։ Բելգիացի իշխաններ էին նոյնպէս Կ. Պոլսի ժամանակաւոր լատին պետութեան կայսրները։ Մեր ժամանակակից պատմիչը Մատթէոս Ուռհայեցին երկարօրէն խօսում է այս հայ-խաչակրական յարաբերութիւնների վրայ։ Ես երեք Գլուխ եմ յատկացրած այս խնդիրներին։

Փոքր Ասիան՝ Հին եւ Միջին Դարերում միջանցք է եղած Եւրոպայի եւ Կենդրոնական Ասիայի, ինչպէս նաեւ Ծայրագոյն Արեւելքի առեւտուրի համար։ Հայ վաճառականները կարեւոր դեր են կատարած այս միջազգային առեւտուրի մէջ։ Հայերն իրենց քաղաքական անկախութեան ամբողջ շրջանում մի միակ ծովային նաւահանգիստ են ունեցած։ Այս նաւահանգիստը, ուր յաճախել են նաեւ բելգիական նաւաշնացները, Կիլիկիոյ ծովեզերքի Այասն է, այժմ ողորմելի մի գեղ որ երբեմն միջազգային առեւտրի կենդրոն էր։ Ուստի ես հարկ համարեցայ ընդարձակ ծանօթութիւն տալ թէ այս առեւտրի եւ թէ Այասի վրայ։

Առաջին հայ առեւտրականներն, որ ոտք են կոխել Բելգիայի հողի վրայ ԺԴ. դարում, եկել են Բրիւժ (Bruges) նաւահանգիստն, որ այն դարում, «ոսկի փեթակ» (ruches d'or) է կոչուել պատմագիրների կողմից եւ ուր յաճախել են աշխարհիս բոլոր նաւաշնացները։ Այդ դարի վերջերը Բելգիա է այցելել նաեւ վերջին հայ արքան, Լեւոն Զ.։ Ես մանրամասն յառաջ պիտի բերեմ այն հին բելգիական արձանագրութիւններն եւ յիշատակութիւններն որ պահուած են այս դէպքերի մասին։

Շնորհիւ այն անվիճելի իրողութեան, որ հայ ցեղն եւ լեզուն հնդեւրոպական աշխարհի մասն են կազմում, եւրոպական գիտնականները, մանաւանդ վերջին հարիւրամեայ շրջանում, ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ են նուիրել մեր պատմութեան, մեր լեզուին եւ առհասարակ հայ կեանքին։ Այս հետազօտութիւնների մէջ իրենց պատուաւոր տեղն ունին նաեւ Բելգիացի բանասէրներն, որ սակայն շատերին անծանօթ է մնացած։ Ես մտադրուած եմ պիտի խօսիմ բոլոր այն Բելգիական հաստատութիւնների եւ գիտնականների վրայ, որոնք իրենց քննութեան առարկայ են դարձրել հայ լեզուն եւ պատմութիւնը եւ յառաջ պիտի բերեմ համառօտաբար նրանց բոլոր գործերի բովանդակութիւնը, երեք Գլուխ յատկացնելով այս կարեւոր խնդիրներին։

Բելգիան այսօր ունի երկու բացառիկ հիմնարկութիւն, որոնք արժանի են ընդհանուր հայութեան ուշադրութեանը։ Սրանք են Բրիւքսէլի «Արեւելեան կաճառի» հայկական բաժինն եւ «Պողոս Նուպարեան հիմնարկութիւնը» ի նպաստ հայ չքաւոր ուսանողների։ Պիտի պատմեմ այս հիմնարկութիւնների ծագումն եւ նրանց այժմեան գործունէութեան պայմանները։

Իրրեւ վերջաբան համառօտ տեղեկութիւն պիտի տամ Բելգիայում հաստատուած այժմեան հայ գաղութի վրայ։

Ես այս պատմութեանս մէջ ջանացած եմ ամփոփ կերպով յիշել եւ նկարագրել այն բոլոր անցքերն, որոնք նոյն իսկ հեռաւոր կերպով աղերս ունին հայ-բելգիական յարաբերութիւնների հետ։ Աշխատած եմ անձամբ քննել այն բոլոր աղբիւրներն, որ հնարաւորութիւն եմ ունեցած ձեռք բերելու եւ որոնք յիշած եմ ծանօթագրութիւններին մէջ։

Որքա՞ն եմ յաջողած, թողնում եմ անաչառ ընթերցողի դատողութեան։

Ա. ՍԱՐՈՒԽԱՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ

Ընդհանուր տեսութիւն Բելգիայի պատմական անցեալի եւ ներկայ կացութեան վրայ։

Մի երկրի ընդհանուր կացութեան տեղեկանալու լաւագոյն միջոցը վիճակագրութիւնն է։ Դիմենք նախ այս միջոցին։

Պաշտօնական վիճակագրութեան համաձայն Բելգիայի հողային տարածութիւնն է ընդամէնը 30,444 քառակուսի կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիւը առ 1 Յունուար 1933, էր՝ 8,213,449 հոգի, որով ամէն մի քառակուսի կիլոմետրին ընկնում է 268 բնակիչ, որ նշանակում է թէ Բելգիան գերազանցապէս բազմամարդ երկիր է իր հողային տարածութեան համեմատելով։ Բելգիան երկու որոշ ցեղին պատկանող բնակչութիւն ունի, Ֆլաման (flamand) եւ վալլոն (wallon)։ Բնակչութեան ընդհանուր թուի 53% Ֆլաման է, 46% Վալլոն եւ 1% զանազան։

Երկիրը բաժնուած է 9 նահանգի, որոնց 4ի մէջ բնակիչների մեծամասնութիւնը Ֆլաման է, այն է Անտվէրպէն (կամ Ֆրանս. Անվէրս), Արեւելեան Ֆլանդրիա, Արեւմտեան Ֆլանդրիա եւ Լիմբուրգ։ Միւս 4ի մէջ մեծամասնութիւնը Վալլոն է, այն է Հէնօ (Hainaut), Լիէժ, Նամիւր եւ Լիւքսէմբուրգ[1]։ Իսկ 9դ նահանգն է Բրաբան (Brabant), որ ամենաբազմամարդն է, ուր գտնւում է Բելգիայի մայրաքաղաքը Բրիւքսէլ (Bruxelles, Ֆլամ. Brussel), Ֆլամաններն եւ վալլոններ գրեթէ հաւասար են թիւով[2]։

Բելգիան եղական դիրք ունի նաեւ կրօնական դաւանութեան կողմից։ Նա գերազանցապէս կաթոլիկ երկիր է։ Այստեղ կաթոլիկ աշխարհական կղերի թիւն է 6272 հոգի. այս թուի դիմաց կան միայն 44 բողոքական հովիւ եւ 17 հրէական Բարբի։ Բացի դրանից Բելգիան հարուստ է նաեւ կաթոլիկական կրօնաւորական հաստատութիւններով, որոնց մէջ (1930ի վիճակագրութեամբ) կային 9858 կրօնաւոր։ Սրանց 6674ը տեղացի է եւ 3184 օտարերկրացի։ Մեծ բազմութեամբ կան նաեւ կաթոլիկ միանձնուհիներ (religieuses) որոնց ընդհանուր թիւն է 44,653. այս թուի մէջ՝ 34,330 տեղացի են եւ 10,317 օտարական։ Այս միանձնուհիները նուիրուած են կրթական եւ մարդասիրական նպատակների, այսինքն զպրոցներ են պահում կամ հիւանդապահուհիներ են։ Վերոյիշեալ 10,000ի չափ կրօնաւորների մեծ մասը Ասիայի եւ Աֆրիկէի խորքերում միսիոնէրական պաշտօն են վարում, դաստիարակելով եւ խնամելով, միեւնոյն ժամանակ նաեւ Քրիստոսի օրէնքը քարոզելով հեթանոսներին։ Միմիայն բելգիական գաղութավայր Կոնգոյում 2319 կրօնաւոր կան։ Քիչ չեն սրանց մէջ այնպիսիներ, որոնք զոհ են գնացել եւ գնում են իրենց առաքելութեանն եւ անձնուիրութեանը, զանազան արկածների հանդիպելով, կամ շատ անգամ վարակուելով տարափոխիկ հիւանդութիւններից, մանաւանդ բորոտներ խնամելու ժամանակ։

Բելգիան միայն 1830ից սկսած, այն է հարիւր տարի է միայն, որ անկախ է։ Հին ժամանակ այժմեան Բելգիա եւ Հոլլանդա անուններով յայտնի տէրութիւնները մի ընդհանուր երկիր էին, որ Հռոմայեցիների ժամանակ provincia Belgia անունն էր կրում եւ այդ անունը պահել է մինչեւ ԺԶ. դար, երբ ներքին քաղաքական պատերազմ ծագելով հիւսիսային գաւառները անջատուեցան հարաւայիններից եւ կազմեցին առանձին քաղաքական իշխանութիւն, որ կոչուեց Հոլլանդա[3]։ Այս անջատումից յետոյ հարաւային գաւառները խաղալիք դարձան դրացի տէրութիւնների ձեռքում։ Աւստրիան, Գաղղիան, Սպանեան եւ Հոլլանդան կռուում էին իրար հետ, նրանց տիրելու համար։ ԺԸ. դարում Աւստրիան էր նրանց վրայ իշխում, երբ Գաղղիական Մեծ Յեղափոխութեան զօրքերը ներս մտնելով դուրս վանեցին Աւստրիացիներն եւ Գաղղիական իշխանութիւն հաստատեցին, կցելով նաեւ Լիէժի գաւառն, որ այդ ժամանակ Պրուսիայի ձեռքումն էր։ Այս էլ երկար չտեւեց։ Մեծն Նապոլէոնի անկումից յետոյ երբ Դաշնակիցները Վիեննայի Համագումարում, 1815ին, Նապոլէոնեան կայսրութեան երկիրների վիճակն էին որոշում, բելգիական հարաւային նահանգները միացրին հիւսիսային այն է հոլլանդական նահանգներին եւ կազմեցին Մեծ Հոլլանդան, Օրանժի իշխանի միապետութեան տակ։ Այս հոլլանդացի միապետը անկարող եղաւ գրաւել հարաւայինների համակրութիւնը։ Ժողովրդական դժգոհութիւնը հոլլանդական իշխանութեան դէմ խոր արմատներ էր արձակել եւ երբ Գաղղիայում, 1830ին Յեղափոխութիւն ծագեցաւ, սա անմիջապէս իր ազդեցութիւնը տարածեց նաեւ հարեւան բելգիական գաւառների վրայ։ Բելգիացիք 1830 Օգոստոս 24ին զէնքի դիմեցին, եւ հոլլանդական իշխանութիւնը տապալելով Սեպտեմբեր 24ին իրենց սեպհական ժամանակաւոր կառավարութիւնը հիմնեցին։ Միայն Անվէրս քաղաքն էր պաշարուած մնացել Հոլլանդացիների ձեռքում երբ Գաղղիա-

---

[1] Պէտք չէ շփոթել սահմանակից «Լիւքսէմբուրգի Մեծ Դքսութեան» հետ (Grand Duché de Luxembourg), որ անկախ երկիր է եւ իր մաքսային դրութեամբ միացած է Բելգիայի հետ։

[2] Annuaire Statistique de la Belgique et du Congo. Tome LIV. 1932.

[3] Ոսկան վարդապետ, 1636ին Ամստէրդամում (Հոլլանդա) տպած Աստուածաշունչի Ա. տպագրութեան Յիշատակարանում գրում է. «Ես եւս չու արարեալ հասի ի կողմանս հիւսիսայնոյ, յերկիրս Բելգիկոյ, որ այժմ ասի Հոլլանտիայ»։

© National Library of Armenia

ցիները օգնութեան հասան: Գաղղիական 50,000նոց բանակը ստիպեց Հոլլանդացիներին բոլորովին քաշուիլ Բելգիայից: Գաղղիայի այս պաշտպանութիւնը վերջնականապէս որոշեց երկրի բախտը: Բելգիացիք 1831 Յունիս 4ին Սաքս-Կոբուրգի Լէոպոլդ իշխանին հրաւիրեցին թագաւորելու, որից սկսում է Բելգիայի այժմեան արքայական տոհմը: Եւրոպական միւս մեծ պետութիւնները Աւստրիա, Ռուսաստան, Անգլիա եւ Պրուսիա՝ Լոնդոնում, նոյն տարին, Նոյեմբեր 15ին կայացած ժողովում ոչ միայն պաշտօնապէս ընդունեցան նոր Բելգիայի տէրութեան անկախութիւնն, այլ երաշխաւոր եղան նրա չէզոքութեանը: Մնացած եւրոպական տէրութիւններն էլ համաձայնեցան այս վճռին, 1839ին:

Ահա այսպէս՝ 1830ից ի վեր Բելգիան դարձաւ անկախ եւրոպական թագաւորութիւն: Նրա առաջին թագաւորը Լէոպոլդ Ա. վախճանեցաւ 1869ին. նրան յաջորդեց իր որդին Լէոպոլդ Բ.: Բելգիայի ժամանակակից պատմութեան մէջ Լէոպոլդ Ա. կոչուած է «belge de coeur et d'âme»: Այս Մեծ Արքան (Le Grand Roi) շատ վճռական դեր է կատարած Բելգիայի թէ քաղաքական եւ թէ մանաւանդ տնտեսական յառաջադիմութեանը մէջ: Լէոպոլդ Բ. մեռաւ 1909ին եւ տարօրինակ հանգամանքների բերմամբ նրան յաջորդեց իր եղբօրորդին Ալբէրդ Ա. այժմեան արքան[4]:

Դեռ բոլորիս յիշողութեան մէջ է վերջին համաշխարհային պատերազմի մէջ Բելգիայի կատարած դերը: Գերմանական կայսերական բանակը Եւրոպական 4 մեծ տէրութիւնների Լոնդոնի 1831ի վերոյիշեալ չէզոքութեան դաշնագիրը Chiffon de papier համարելով մտաւ Բելգիա, որպէս զի անարգել ինչպէս յոյս ունէր, եւ որքան կարելի է շուտով, Պարիսի վրայ արշաւէ: Բելգիացիք մինչեւ այն օրը իրենց չէզոքութիւնն անբռնաբարելի համարելով հանգիստ նստած էին: Իսկ այժմ սաստիկ զայրացած միացան իրենց «ասպետ» թագաւորի Ալբէրտի շուրջն, եւ իրենց փոքրիկ բանակովը ծառացան հսկայ թշնամու դէմ: Արդիւնքը յայտնի է: Անգլիա, ճիշդ ինչպէս մէկ դար յառաջ Գաղղիոյ դէմ էր ելել, որովհետեւ Գաղղիացիք գրաւել էին Բելգիայի ծովեզերքը, այս անգամ էլ նոյն պատճառով Գերմանիոյ դէմ ելաւ: Անգլիան սովոր է իր շահերի համար մինչեւ վերջին շունչը մաքառել: Գաղղիոյ դէմ պատերազմը 22 տարի էր տեւել եւ վերջացել էր Մեծն Նապոլէոնի դէպի Ս. Հեղինէ կղզին «ճանապարհուելովը»: Այս անգամ էլ վերջացաւ Վիլհէլմ կայսեր դէպի Հոլլանդա փախուստովը: «Բելգիան, գրում է նրա մեծ պատմագիրը, Պրոֆ. Հանրի Պիրէնն, ունեցաւ իր մարտիրոսներն եւ իր դիւցազները, սկսելով իր Եկեղեցու Պետից[5], իր մայրաքաղաքի պետից եւ իր լրտեսուհիներից: Նրա կրծքից ծնան հազարաւոր երիտասարդներ, որոնք երբ թշնամին գրաւել էր իրենց երկիրը, սողոսկելով անցան ելեկտրականացած երկաթէ թելերի ցանցն, որով շրջապատուած էին սահմաններն, եւ գնացին, միանալու ազգային բանակին, կռուելու համար հայրենիքի թշնամու դէմ: Իսկ հերոսուհիներն իբրեւ «լրտեսներ» աներկիւղ կուրծք տուին թշնամի գնդակներին[6]»:

Դաշնակիցների յաղթութիւնից յետոյ Բելգիան ոչ միայն վերականգնեց իր անկախութիւնը նախկին սահմաններում, այլ երկու նախկին բելգիական գաւառ, Eupen եւ Malmedy, Գերմանիայից առնելով կցուեցան նրան: Պատերազմի տուած ուրիշ մի արդիւնքն էլ այն եղաւ, որ Բելգիայի չէզոքութեան դրութիւնը վերջացաւ եւ նա, զինուորական դաշնակցութեամբ կապուեց Գաղղիոյ հետ:

[4] Լէոպոլդ Բ.ի ժառանգն էր իր միակ որդին, բայց սա մեռաւ հօրը կենդանութեան ժամանակ: Գահաժառանգ պիտի լինէր Լէոպոլդի եղբայրը, բայց նա հրաժարուեց յօգուտ իր մեծ որդի Բօդուէնի, սա էլ վախճանուեց երբ դեռ Լէոպոլդ Բ. ողջ էր. որով Բօդուէնի կրտսեր եղբայրը Ալբէրտ բնական կարգով յաջորդեց նրան: Ալբէրտ (Albert) Ա. ծնած է 1875ին, ամուսնացած է բաւարեացի իշխանուհի Եղիսաբէթի հետ, ունի 3 զաւակ: Մեծ որդին Լէոպոլդ, գահաժառանգը, ծն. 1901ին, կրում է duc de Brabant տիտղոսը, երկրորդ որդին Կարոլոս (Charles), ծն. 1903ին, Comte de Flandre տիտղոսն ունի, որով վերանորոգուած են այս բելգիական մեծ գաւառների նախկին իշխանական տները: Իսկ արքայական զոյգի երրորդ զաւակը՝ Մարի-Ժոզէ (Marie-José) իշխանուհին ամուսնացած է Իտալիոյ թագաժառանգ Ումբէրտօ իշխանի հետ:

[5] Այս պետը համբաւաւոր հայրենասէր կարդինալ Մէրսիէն է (Mercier), որ իր ազդու բողոքի ձայնը բարձրացրեց Հռոմում եւ Եւրոպային, նախ իսկ երբ ինքը թշնամու խիստ հսկողութեան տակ էր: Այս մեծ կարդինալը (le grand cardinal) ինչպէս նրան կոչում էին, մեծ հեղինակութիւն ունէր Բելգիայում թէ արքայական տան, թէ կառավարութեան եւ թէ ժողովրդի վրայ: Եւ նա՝ պատերազմը վերջանալուց յետոյ, իր հեղինակութիւնը գործ դրաւ ի նպաստ պատերազմի զոհ օտարերկրացիների, որոնք մանաւանդ Ռուսները, մեծ թւով ապաստանեցան Բելգիա: Ես խորին երախտագիտութեամբ յիշում եմ այն սիրալիր ընդունելութիւնն, որ ցոյց տուաւ ինձ հանգուցեալ ազնուահոգի կարդինալը, երբ ես ներկայացայ իրեն 1923ին, Մալինում, ուր գտնւում է Բելգիոյ արքեպիսկոպոսական աթոռը, հայ գաղթականների գործերի առթիւ:

[6] H. Pirenne, Histoire de Belgique. Bruxelles 1929, VII հատ., էջ 395:

Ցեղագրական տեսակէտից հետաքրքրական է Բելգիայի ժողովրդական կազմը: Բելգիացիք, Զուիցէրեացիների նման, տարբեր ցեղերի միութիւն են ներկայացնում: Բելգիան երկար դարեր դրացի ազգերի երթեւեկութեանն եւ նաեւ ընդհարմանը դաշտ է ծառայել. այս կերպով տեղի է ունեցել ցեղերի բնական խառնուրդն այն տեղ: Տիրող գլխաւոր ցեղերն եղած են գերմանականն եւ ռոմանականը կամ կելտականը (celtique): Ըստ այնմ էլ բելգիական ժողովուրդը կազմուել է այժմեան երկու մեծ հատուածից: Ֆլամանները (flamand) սերում են գերմանական ցեղից, իսկ վալոնները (wallon) ռոմանականից: Եւ այս երկու հատուածների միութիւնից ստեղծուած է այսօրուան բելգիական (belge) ազգը: Ցեղային տարբերութիւնը արդելք չէ հանդիսացած նրանց միութեան, որովհետեւ վալլոն եւ ֆլաման ապրել են երկար դարերի ընթացքում, միեւնոյն քաղաքական եւ կրօնական շրջանակի մէջ, պարապուել են միեւնոյն տնտեսութեամբ, ունեցել են միեւնոյն օրէնսդրութիւնը եւ միեւնոյն հասարակական հաստատութիւնները: Այս «վալոն» կոչումը ֆլամաններն են տուած իրենց բազմադարեան դրացիներին:

Բելգիացիները մի տեսակ միջնաքաղաքացիների (mitoyen) դերի մէջ են գտնուած, երկու մեծ քաղաքակրթեալ ազգերի, այն է Գերմանացիների եւ Գաղղիացիների մէջտեղը, որով իրենց մշակոյթն էլ կրում է այս երկու քաղաքակրթութիւնների ազդեցութիւնը[7]:

Դեռեւս ԺԴ. եւ ԺԵ. դարերում, երբ Բելգիան եւ Հոլլանդան դեռ միացած՝ Ստորին Նահանգներ եւ նաեւ «Միացեալ Նահանգներ» (Provinces Unies) էին կոչւում, երկու լեզու եւ երկու գրականութիւն տիրում եւ զարգանում էին քովէ քով: Ռոմանական-գաղղիականն, որ գլխաւորաբար երկրի ազնուական դասակարգին էր յատուկ եւ գերմանական platt-deutsch կոչուած գաւառաբարբառն, որ քաղքենի ժողովուրդի խօսածն էր: ԺԶ. դարից յետոյ երբ Բելգիան առանձնացաւ, այս վերջին բարբառը հետզհետէ մշակուելով դարձաւ այժմեան ֆլամերէնը[8]: Բայց որովհետեւ գաղղիերէնը համաշխարհային լեզու է, որ խօսում եւ ուսանում են նաեւ ֆլամաններն, ուստի ժամանակակից նշանաւոր ֆլաման հեղինակներ՝ իրենց գրական յայտնի գործերը գրել են գաղղիերէն լեզուով եւ ոչ թէ ֆլամաներէն, ինչպէս են Էմիլ Վէրհառն (Emil Verhaeren) բանաստեղծն եւ Մօրիս Մէտէրլինկ (Maeterlinck) թատերագիրը:

Ըստ այսմ Բելգիան երկու պաշտօնական լեզու ունի — գաղղիերէնն եւ ֆլամերէնը: Բոլոր պաշտօնական գրագրութիւնները կատարւում են այս երկու լեզուով միանգամայն: Երկիրը կոչւում է գաղղիերէն Belgique եւ ֆլամաներէն België (հնչւում է Բելղիէ): Տարբեր — թէեւ իրարից ոչ շատ հեռու անուններ են կրում նաեւ քաղաքները. Anvers = Antwerpen, Bruxelles = Brüssel, Bruges = Brugge եւ այլն: Եւ այս՝ միեւնոյն երկրի, միեւնոյն հայրենիքի զաւակներն շատ նախանձախնդիր են իւրաքանչիւրն իր լեզուին, իր գրականութեան եւ իր ցեղական մի քանի յատկութիւններին: Բայց երկուքն էլ Բելգիացի = belge ընդհանուր անունն են կրում եւ անձնուէր են ընդհանուր հայրենիքին, եթէ բաց թողնենք ֆլամանների մի չնչին տոկոսն, որ զուտ ֆլամանական (flamingant) զգացմունք ունի եւ իբրեւ քաղաքական նպատակ՝ անկախ Ֆլանդրիա է պահանջում եւ կոչւում է frontiste:

Բելգիական ժողովրդական երգն ասում է.

Flamand, Wallon, ce ne sont là que des prénoms,
Belge est notre nom de familles.

Գեղարուեստի տեսակէտից, հետաքրքրական է, որ ԺԴ. դարից Բելգիան ունեցել է իր սեպհական, ինքնուրոյն մշակոյթը, եւ այս՝ Բելգիացիների փառքն է կազմում: Առաջին անգամ Ֆլաման վան Էյք (Van Eyck) եղբայրներն եղան, որ ԺԴ. դարի Բ. կէսին, առաջին անգամ իւղաներկը գործածեցին իրենց պատկերներում: ԺԵ. դարում նոյնպէս Ֆլաման Quintin Metzis արուեստագէտը (ծն. 1442) նշանաւոր է հանդիսացած: Նրա գլուխ գործոցը՝ «Քրիստոսի թաղումը» 3 մասից բաղկացած (triptique) ընդհանուր հիացման առարկայ է միշտ (Անվէրսի նկարչական թանգարանում): Ֆլաման էր նոյնպէս աշխարհահռչակ Pierre-Paul Rubens, որ ԺԷ. դարի ամենամեծ նկարիչն էր: Ռուբէնս՝ Իտալիայում կատարելագործուած, յետոյ 30 տարեկան հասակում դարձած է իր հայրենիք եւ ֆլամանական գեղարուեստին մղում տուած:

Բելգիան առանձնապէս կարեւոր է իբրեւ առեւտրական երկիր, ուր մեծապէս զարգա-

[7] Pirenne, Անդ, Ա. հատոր, էջ 158:

[8] Գաղղիերէնում գործածւում է en flamand, en wallon. բայց իրենք, ֆլամաններն ասում են՝ ֆլամերէն, ֆլամական (vlaamsche) եւ վալական (waalsche) ոչ թէ վալոնական:

© National Library of Armenia

ցած է ճարտարարուեստն (industrie) եւ դրծարանական արդիւնաբերութիւնը: Ոչ մի տեղ, այսչափ տարածութեան վրայ այս քանակութեամբ եւ շրջանառութեամբ գործարաններ չկան: Բելգիայի գլխաւոր արդիւնաբերութիւնը հանքածուին եւ մետաղագործութիւնն է: Ունի ընդարձակ ածխահանքեր, որոնք շահագործուում են վերջին կատարելագործուած եղանակներով: Առատ են նոյնպէս մետաղական հանքերը՝ զինկ (zinc), կապար, մանգանէզ եւ պիրիտ (pyrite), չհաշուելով դեռ իր գաղութի, Կոնգոյի այլեւայլ հանքերը: Երկրագործութեան եւ գիւղատնտեսական բերքերի համար քիչ տեղ է մնացած, որով Բելգիան ստիպուած է իր ապրուստի համար պէտք եղած ուտելիքը դրսից հայթհայթել: Այս պատճառով, Բելգիան մեծապէս կարօտ է օտար շուկաների, որպէս զի իր գործարանական արդիւնքները ծախելով կամ փոխանակելով իրեն անհրաժեշտ եղած ուտելիքն եւ դրծարանական հում նիւթերը հոգայ:

Պաշտօնական ազբիւրի մը համաձայն, 1931ին, ընդհանուր աշխարհի առեւտրի 3% այս փոքրիկ երկրի ձեռքունն էր: Համաշխարհային առեւտրի մէջ Անգլիայից, Հիւսիսային Ամերիկայից, Գերմանիայից եւ Գաղղիայից անմիջապէս յետոյ Բելգիան է գալիս[9]:

Թողնելով Ասիան, հարաւային Ամերիկան, Կանադան, Եգիպտոսն եւ Եւրոպական երկիրները, ուր Բելգիացիք առեւտրական մեծ շահեր են ստեղծած, ես պիտի խօսիմ Ռուսաստանում եւ Կովկասում նրանց ձեռնարկութիւնների վրայ: Բելգիական գրամագլուխը Ռուսաստան մտաւ 1890ին: Բելգիացիք նախ կենդրոնական Ռուսաստանում կանգնեցրին սոդայի (soude) առաջին մեծ գործարանը: Հարաւային Ռուսաստանում Կէրչի մօտ շահագործեցին Կրիվոյ-Ռոգի (Кривой Рог=ծուռ եղջիւր կոչուած) հանքերն եւ ապա Դոն գետի շրջակայքում ընդարձակ հանքածուիի եւ երկաթի հանքերի շրջաններում մեծ գործարաններ կանգնելով սկսան շահագործել, տոկուն կերպով: Լէոպոլդ Բ.՝ քաջալերուած իր հպատակների այս ձեռնարկութիւններից, 1905ին, Լիէժի Ցուցահանդէսի առթիւ հրաւիրեց «Համաշխարհային Տնտեսական Ծաւալման» համագումարը (Congrès d'Expansion économique mondiale), որին մասնակցեցաւ 3000 անդամ[10]:

Ռուսաստանում մինչեւ 1914, Բելգիացիք վերոյիշեալ ձեռնարկութիւնների համար յատկացրել էին մօտ երկուք եւ կէս միլիարդ ոսկի ֆրանքի դրամագլուխ: Նրանց վստահութիւնը Ռուսաստանի ապագայի վրայ այնքան մեծ էր եւ ուժեղ, որ դրանից զատ նրանք գնել էին նաեւ ռուսական պետական կամ պետութիւնից երաշխաւորուած արժէթղթեր մօտ երեք միլիարդ ոսկի ֆրանք դումարի:

Բելգիացիք իրենց առեւտրական ձեռնարկից ոգին բերին մինչեւ Կովկաս: Նրանք էին, որ կառուցին Կովկասի մայրաքաղաքում, Թիֆլիսում էլեկտրական տրամուէյն (tramway): Մի մեծ նորութիւն ներմուծեցին նրանք նաեւ Թիֆլիսի Ս. Դաւիթ կոչուած լեռան գլուխը պարանաւոր երկաթուղի (chemin de fer funiculaire) բարձրացնելով, որով Թիֆլիսցիք հնարաւորութիւն ունեցան մատչելի կերպով եւ արագօրէն բարձրանալ թէ իրենց քաղաքի բարձունքն, ուսկից հիանալի տեսարան է պարզւում լայնարձակ հորիզոնի վրայ, մինչեւ Կովկասեան լեռնաշղթայի հռչակաւոր Կազբէկ սարագագաթն, եւ թէ շուտ շուտ այցելել այդ մեծ բլուրի լանջի մէջ հանդչող Գրիբոյեդով ռուս մեծ բանաստեղծի շիրիմին[11]:

Այս երկու մեծ ձեռնարկութիւններն էլ բելգիական ընկերութիւնը յաջող կերպով շահագործեց որոշեալ ժամանակամիջոցում: Թիֆլիս քաղաքի եւ Բելգիացիների մէջ կապուած պայմանագրի համաձայն քաղաքն իրաւունք ունէր, որոշեալ ժամանակամիջոցին վերջը, գնել ամբողջ ձեռնարկութիւնը: Քաղաքային վարչութիւնն, որ ամբողջապէս Հայերից էր բաղկացած քաղաքապետ Բ. Վէրմիշեանի նախաձեռնութեամբ, օգտուեց այս պայմանից, գնեց այս բելգիական երկաթուղին եւ ինքն սկսաւ շահագործել, վարիչ-տնօրէն նշանակելով այն հայ բարձր պաշտօ-

[9] Բելգիայի արտաքին զործերի մինիստր Պօլ Հայմանսի (Haymans) զեկուցումը Լենդոնի Համաշխարհային Տնտեսական Ժողովին, 1933 Յունիս 13ին:

[10] The world's Congress, Economic Journal. London 1906.

[11] Այս մեծ բլուրը, տեղացիք կոչում են — Մթածմինդա, որ վրացերէն նշանակում է Սուրբ Լեռ: Իսկ այնտեղ թաղուած ռուս բանաստեղծն է Գրիբոյեդով, որ ամուսնացած էր վրացի իշխանուհու հետ: Այս նշանաւոր մատենագրի գլուխ-գործոցն է Горе от ума ռուսերէն ծանօթ թատերգութիւնը, թարգմանուած նաեւ հայերէն՝ «Խելքից պատուհաս» վերնագրով (աւելի ճիշդն է՝ խելօfուրեան փորձանքը) եւ շատ է խաղացուած հայկական բեմի վրայ: Նա ռուսական դեսպան էր Թէհէրանում անցեալ դարում եւ այնտեղ սպանուեց ժողովրդական յուզման ժամանակ, 1829ին:

նեան, որ երկար ժամանակ այդ գործում զբաղուելով, շատ լաւ ծանօթ էր շահագործման պայմաններին[12]: Այսպէս շարունակուեց մինչեւ վերջին մեծ պատերազմն, երբ այնուհետեւ Ռուսաստանում եւ Կովկասում, ամէն ինչ յեղաշրջուեց:

Բելգիան շատ մեծ յառաջադիմութիւն է կատարած տնտեսական եւ առեւտրական աստիճանում, մանաւանդ Լէոպոլդ Բ.-ի թագաւորութեան շրջանում եւ այնուհետեւ: Այս տնտեսագէտ արքան է եղած Բելգիացիներին զէպի արտաքին աշխարհ, եւ յատկապէս գաղութային զործունէութեան մղողը: Նա իր այս ծրագիրը յամառութեամբ յառաջ է տարած եւ իրականացրած, նոյն իսկ իր հպատակների սկզբնական անվստահութեանը եւ անտարբերութեանը հակառակ: Այս բանին ապացոյց է բելգիական Կոնգո գաղութը, որի պատմութիւնը մեծապէս շահեկան է: Լէոպոլդ Բ. իր աչքը դարձրել էր Կենդրոնական Ափրիկէի վրայ եւ ամէն գնով աշխատում էր օգտուել այդ ընդարձակ տարածութեան մէջ գտնուած ազատ հողերից: Այս նպատակով նա՝ 1876ին Բրիւքսէլում գումարեց Աշխարհագրական ժողով, որի նպատակն էր Կենդրոնական Ափրիկէն հետազօտել եւ ըստ այնմ քաղաքակրթութիւն մտցընել այնտեղ: Երբ համբաւաւոր անգլիացի հետախուզողը Ստէնլի (Stanley) յաջողեցաւ ամբողջ Կենդրոնական Ափրիկէն կարել անցնել Կոնգո գետի վրայ, Լէոպոլդ իր քով կանչեց նրան եւ բազմաթիւ նոր գործակիցներով ետ ուղարկեց, որոշ յանձնարարութիւններ տալով: Ստէնլիի այս պատուիրակութիւնը՝ Լէոպոլդից ստացած հրահանգի համաձայն, անմիջական յարաբերութեան մէջ մտաւ ափրիկական սեւամորթ ցեղապետների հետ եւ չորս հարիւր պայմանագիր կնքեց նրանց հետ: Այն ժամանակ ոչ ոք կարեւորութիւն տուաւ այս տարօրինակ նկատուած պայմանագիրներին: Նոյն իսկ Բելգիացիք երազ էին համարում իրենց թագաւորի այս ափրիկական ծրագիրները: Եւ սակայն այս «երազը» լիովին իրականացաւ:

[12] Այս հայ պաշտօնեան էր Տրապիզոնցի Ֆէրդինանդ Թախթաջեան, որ Կովկասում Թրքական հիւպատոսական պաշտօններ է վարած: Պատերազմից յետոյ, 1922ին նա Հայաստանի Հանրապետութեան դաշնակցական կառավարութեան ժամանակ նրա ներկայացուցիչն եւ զիւանագիտական գործակալն էր Կ. Պոլսում: Երբ Դաշնակիցները թողին Կ. Պոլսին եւ Թուրքերը վերսին զրաւեցին՝ Թախթաջեան ստիպուեց հեռանալ եւ ապաստանեցաւ Յունաստան, ուր եւ վախճանեցաւ հետեւեալ տարին:

Լէոպոլդ 1882ին հիմնեց «Կոնգոյի Միջազգային Ընկերակցութիւնը» (Association Internationale du Congo), որ 3 տարի վերջը միջազգային քաղաքական իշխանութիւն դարձաւ, իբրեւ «Կոնգոյի անկախ պետութիւն» (Etat libre du Congo) եւ այդպէս էլ ճանաչուեց պաշտօնապէս Բերլինի Համաժողովում: Իսկ 1908ին այս «անկախ պետութիւնը» յանձնուեց Բելգիային իբրեւ սեփականութիւն, որով փոքրիկ Բելգիան տէր դարձաւ 80 անդամ աւելի ընդարձակ եւ իր հանքերովն ու այլ տնտեսական ակնկալութիւններովը հարուստ՝ մի մեծ գաղութի: Այն Ափրիկէն, որ 1885ի, քարտէզների վրայ իբրեւ պարապ տեղ էր նկարուած, 10—15 տարուան մէջ՝ հետազօտուած, խաղաղացրած, եւ վարչական ու դատական կազմակերպութիւն էր ստացած: Կոնգոյի վրայ շոգենաւեր էին բանում եւ ներքին գաւառները կապուած էին ծովեզերքի հետ, երկաթուղու միջոցով: Սկսել էին շահագործուել նրա հողերն, հանքերն, կենդանիները[12]:

Վերջին (1930) պաշտօնական վիճակագրութեան համաձայն ընկի սեւամորթների թիւն է Կոնգոյում 9·584,000, իսկ եւրոպացիներինը միայն 25,179: Այս վերջիններից 2600 հոգին բելգիական պետական պաշտօնեաներ են. մնացածները առեւտրականներ եւ այլ մասնաւոր անհատներ: Այս փոքր թիւը բաւական է լինում 10 միլիոնի չափ ընկիներին կառավարելու համար:

Բելգիան ամէն կերպ ճգնում է օգտուել իր այս մեծ գաղթավայրից, բայց միեւնոյն ժամանակ ամենամեծ հոգածութիւն է տածում նրա առողջապահական բարւոքման, որ անհրաժեշտ է, նկատելով տեղական կլիմայական պայմանները, եւ նրա կրթական գործին, եւ մինչեւ հիմայ մայր երկիրը աւելի է ծախսած Կոնգոյի վրայ քան թէ այնտեղից ստացած:

Բելգիան 1880ին տօնեց իր անկախութեան 50ամեակը քաղաքի բարձունքի վրայ կանգնելով Cinquantenaire կոչուած երկու մեծ բեւեռից բաղկացած զեղեցիկ եւ ընդարձակ շինութիւն, որի առջեւը մի մեծ պարտէզ է տարածուում: Այս շինութեան մէջ են զետեղուած Բելգիայի նշանաւոր թանգարաններին մի մասը, հնագիտական, եգիպտական, ազգագրական եւ զինուորական. եւ դեռ շատ ազատ

[13] Dechesne, Histoire Economique et sociale de la Belgique. Liège1932, էջ 487—489:

© National Library of Armenia

տեղ կայ ծածկած, ուր պարբերաբար տեղի ունին զանազան ցուցահանդէսներ: Այն տեղ է գտնւում նաեւ միայն Բրիւքսէլի յատուկ Palais Mondialը, որ կատարեալ, շօշափելի հանրագիտարան է բոլոր հին եւ նոր ազգերի պատմութեան եւ առհասարակ գիտութեանց զանազան ճիւղերի վերաբերեալ: Իսկ 1930ին, ժողովրդական խրախճանքով տօնուեց անկախութեան հարիւրամեակը: Այս առթիւ սարքուեցան երկու համաշխարհային Ցուցահանդէսներ. մէկը Ֆլամանական բաժնի գլխաւոր քաղաք Անտվէրպէնում, որ միեւնոյն ժամանակ Բելգիայի ամենամեծ նաւահանգիստն է, նաւագնացութեան, գաղութային եւ առեւտրական յարաբերութիւնների վերաբերեալ: Միւսը Վալոնների մայրաքաղաք եւ գործարանական շարժման կենդրոնավայր Լիէժում, ճարտարարուեստի եւ գործարանական արդիւնաբերութեան յատուկ: Իսկ 1935ին պիտի կայանայ Բրիւքսէլում համաշխարհային ընդհանուր Ցուցահանդէս, որի համար արդէն մեծ պատրաստութիւններ են տեսնւում:

Բելգիացիք իբրեւ կրթիչ տարր եւս տարածուած են աշխարհի ամէն կողմը: Ամերիկայում, Ափրիկէում, Եգիպտոսում, նոյն իսկ Սիամում, նրանք նշանաւոր համալսարանականներ, մանաւորաբար օրէնսգէտներ ունին: Պարսկաստան Բելգիայից էր հրաւիրել իր Մաքսատունը կազմակերպելու համար ընդունակ տնտեսագէտներ:

Բելգիացիք ընդհանրապէս են համակրելի յատկութիւններով. նրանց մէջ տիրում է՝ սէր դէպի ազատութիւնը, եռանդ դէպ ի աշխատանքը, եւ մեծ ընդունակութիւն տնտեսական գործունէութեան մէջ: Բելգիայի համար առաւելութիւն է եղած այն պարագան, որ սահմանակից եւ միջանցք լինելով բարձր քաղաքակրթութեան տէր ազգերի, ինչպէս են գերմանականն եւ գաղղիականը, ժողովուրդը գիտութեամբ եւ բնական կերպով ազդուած է այդ ազգերի մտաւոր եւ քաղաքակրթական շարժումից եւ մասնակցած նրանց բարոյական կեանքին: Միեւնոյն ժամանակ, երկիրը՝ եւրոպական ազգագրական ալիքների հանդիպման վայր լինելով, բելգիական ժողովուրդն, իբրեւ կրկին ցեղ, անընդհատ նորոգուած է եւ ճոխացած նորամուտ ուժեղ տարրերով: Այս հանգամանքը մեծ ազդով է եղած նրա տնտեսական ընդունակութիւնների զարգացման: Այսօր Բելգիացիք, ընդհանուր տիրող կարծիքի համաձայն, լուրջ, աշխատասէր եւ պարկեշտ ժողովուրդ են:

Այս տողերը գրուած էին արդէն, երբ պատահեց դժբախտ արքայ Ալբէրտի արկածային մահը, 1934 Փետրուար 18ին: Ասպետ-արքայի (le roi chevalier) այս անակնկալ վախճանը ընդհանուր վիշտ պատճառեց ոչ միայն իր նախկին եւ ներկայ դաշնակիցներին, այլ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի: Նրան յաջորդեց գահաժառանգ Լէոպոլդ Գ. արքան: Հանգուցեալ Ալբէրտ թագաւորն եւ Եղիսաբէթ թագուհին 1933ին Երուսաղէմ եղած ժամանակ այցելութիւն տուին Սրբոց Յակովբեանց Հայ Առաքելական Աթոռին եւ պատշաճաւոր յարգանքներով ընդունուեցան Թորգոմ սրբազան պատրիարքի եւ ամբողջ Միաբանութեան կողմից: Այս այցելութեամբ «ասպետ արքան» ցոյց տուաւ իր համակրանքը հայ ազգի եւ եկեղեցւոյ հանդէպ:

Բ. ԳԼՈՒԽ

Բելգիա այցելող առաջին հայը, Անտիոքի հրաշագործ Մակար եպիսկոպոսը: Նրա ուխտըն եւ տանջանքը Երուսաղէմում: Եւրոպայում ճանապարհորդութիւնը: Բելգիայի ժանտախտը: Մակարի մահը, սրբացումն եւ փառաւոր յուղարկաւորութիւնը:

—

Հայ-բելգիական յարաբերութիւնների սկիզբը դնողն եղած է մի հայ հոգեւորական, ԺԱ. դարի առաջին տարիներում: Այս հոգեւորականն այնպիսի բարերար ազդեցութիւն է ունեցած իր նոր միջավայրի վրայ, որ նրա յիշատակն անմոռաց է մնացած այն օրից ի վեր եւ մինչեւ հիմայ էլ ամենաբարձր յարգանքի առարկայ է: Ո՞վ էր այս Հայը:

Ժ. դարում, Միքայէլ անունով մի հայ իշխան իր Մարիամ կնոջը հետ Հայաստանից գաղթում է Անտիոք, ուր արդէն՝ նորեկ Հայերից մի պատկառելի գաղութ էր կազմակերպուել[1]: Այն տեղ ծնւում է Միքայէլի արու զաւակը: Անտիոքի եպիսկոպոսը Մակար՝ մկրտում է նրան եւ իր անունն է տալիս: Այս կերպով փոքրիկ Մակարը դառնում է մեծ Մակարի հոգեւոր զաւակը: Եպիսկոպոսը խնամք է տանում նրա դաստիարակութեան եւ երբ իր փոքր Մակարը մեծանում է, նրան եկեղեցական կարգ է տալիս, եւ որոշում է, որ սա պիտի փոխարինէ նրան, Անտիոքի աթոռի վրայ:

[1] Ինչպէս յայտնի է բազմաթիւ Հայեր, իրենց բնավայրում անհանգիստ, Ժ. դարից սկսած գաղթել են Հայաստանից դէպի Միջերկրականի ծովեզերքը եւ Տաւրոսի շրջակայքն, որ այն ժամանակ բիւզանդական կայսրութեան մասն էր կազմում: Հետզհետէ նոր գաղթականների գալով, Տաւրոսի եւ Կիլիկիայի հայութիւնն այնքան ուժեղացաւ, որ Ռուբէն իշխանի առաջնորդութեան տակ նոր քաղաքական իշխանութիւն կազմակերպեց, որ նոյն իսկ եւրոպական ազգերին օգնութեան պիտի հասնէր յանուն Քրիստոնէութեան:

Շնորհիւ այս հոգածութեան փոքրիկ Մակար ստացել էր ընտիր կրթութիւն եւ բացի իր մայրենի հայերէնից սովորել էր նաեւ յունարէն եւ ասորերէն: Բարեկիրթ, համեստ եւ խելացի, Մակար ամէնքի սիրելին էր. թէ հայն եւ թէ օտարը գովում եւ փառաբանում էին նրան: Եւ այս առթիւ նրա պատմիչները պիտի գովաբանէին նաեւ նրան ծնող երկիրը, Հայաստանը:

Մեր մեծ պատմաբանը Հ. Միք. Վ. Չամչեան, գեղեցիկ կերպով թարգմանել է պատմիչ լատին աբբայի այս հատուածը իր Հայոց Պատմութեան մէջ.

«Ակն ազնուագին թագաւորական, պերճապայծառ վայելչութեան Հայաստանեայց, զոր ոչ ձեռն արուեստահնար ճարտարի, այլ ամենեցուն ճարտարապետն Աստուած ընդելուզեալ յերկրեաց յիւրականն թագ. փառք ծնողաց եւ յոյս ակնկալութեան սիրելեաց, պանծալի մանուկն Մակար, շառաւիղեալ յազնիւ զարմէ աւագաց իւրոյ աշխարհին...: Յետ Աստուծոյ արարչին իւրոյ՝ ի լոյս ընծայեցուցիչ սորա եղեւ Հայաստան աշխարհ. աշխարհ՝ որ ի սկզբանց եւ այսր ծնողն է բազմութեան ազատ արանց քաջազանց, որ հզօր պաշտպանն է հաւատոյ եւ ճշմարտութեան եւ ամենայն արիական առաքինութեանց. որում ի մէջ այլոց պանծալի բարելաւութեանց իւրոց վիճակեցաւ եւ այսր անկշռելի բարւոյ լինել ընձիւղիչ յայսմ եւ ի սոյն ժամանակի[2]»:

Մակար մօտ 30 տարեկան էր, երբ վախճանւում է նրա խնամակալն Անտիոքի առաջնորդ Մակարիոս եպիսկոպոսն որ իր մահուան անկողնում յանձնարարում է, որ իր տեղը եպիսկոպոս դնեն հայ երիտասարդ Մակարին: Այս կերպով մեր Մակարը բարձրանում է Անտիոքի եպիսկոպոսութեան աստիճանին: Նորընտիր Առաջնորդն իր հոգածութեան գլխաւոր առարկայ է դարձնում բարեգործութիւնը: Տնանկները, կոյրերը, կաղերը, համրներն եւ առհասարակ բոլոր կարօտեալները լցւում են նրա բնակարանը եւ նա անտրտունջ ու սիրով հոգում է նրանց բոլորի պէտքերը: Բայց միայն նրանց տնտեսական առօրեայ կարօտութիւնները չէ, որ նա խնամում է, այլ նա բժշկում է նաեւ նրանց մարմնական ախտերը: Նրա այս բարի գործերն այնքան մեծ չափեր են ընդունում, որ նրա հրաշագործութեան համբաւը տարածւում է բովանդակ Ասորիքում եւ Փոքր Հայքում, եւ ահա այն տեղերից եւս խումբ խումբ հիւանդներ դիմում են նրան...: Մակար միշտ համեստութեամբ ասում էր թէ բժշկուածներն իր շնորհիւ չէ, որ առողջանում էին, այլ ուրիշ բնական կամ գերբնական պատճառներից ազդուած: Նրա անունը հռչակուել էր ամէն կողմ իբրեւ «այր Աստուծոյ»: Նա այս աշխարհի փառքից խոյս տալու համար թողնում է Անտիոքն եւ չորս հայ ընկերների հետ ուխտի է գնում Երուսաղէմ: Նա վաղուց որոշել էր այս ուղեւորութիւնը կատարել, որովհետեւ մի մեծ եւ դժուարին ծրագիր էր յղացել. երթալ Ս. Երկիր եւ այնտեղ Աստուծոյ խօսքը քարոզել Հրէաներին եւ Մահմետականներին: Այս նպատակը յաջող կերպով իրագործելու համար նա սովորել էր նաեւ արաբերէն եւ եբրայեցերէն: Ի սկզբան «անհաւատները» նրան բռնում են Երուսաղէմում եւ սաստկօրէն տանջում. պրկում են խաչի վրայ, մերկ կուրծքի վրայ հրաշէկ քար են դնում եւ այլ չարչարանքների են մատնում: «Այրն Աստուծոյ» դիմանում է այս բոլորին. հրեշտակի միջոցով ազատւում է իր բանտից եւ այնուհետեւ ազատօրէն քարոզելով կարողանում է բաւական թուով անհաւատներ քրիստոնեայ դարձնել:

Անտիոքի աթոռը շարունակում էր թափուր մնալ, նրա բացակայութեան ժամանակ. ուստի պատգամաւորներ են գալիս նրան հրաւիրելու: Սակայն Մակար իր առաքելական նոր գործունէութեան եռանդից մղուած, հրաժարւում է Անտիոքի աթոռից եւ աւելի մեծ գործի ձեռնարկում: Նա ծրագրում է Արեւելքը թողնելով անցնիլ Եւրոպա եւ այնտեղ իր կենդանի օրինակովը բացատրել արեւմտեան քրիստոնեաներին Ս. Երկրի իսկական վիճակը: Եւ նա իրագործում է իր ծրագիրը: Հետզհետէ յառաջանալով Եւրոպայում, ամէն տեղ պատմում է Քրիստոսի Ծննդեան եւ Մահուան վայրերի տխուր կացութիւնը մահմետական գերիշխանութեան տակ եւ քրիստոնեայ ուխտաւորների վրայ գործ դրուած բռ-

[2] Չամչեան, Բ. հատոր, էջ 858:

© National Library of Armenia

նութիւնները։ Իսկ Գերմանիայից անցնելու ժամանակ այս՝ դեռ եւս «բարբարոս երկիրներում նա Յիսուս Քրիստոսի օրէնքն է քարոզել[3]»։

Այսպէս իր բոլոր անցած եւրոպական երկիրներում քարոզելով եւ խրատ կարդալով, 1011ին գալիս է Բելգիայի Գենտ կամ Գան (Gand) քաղաքն, ուր հիւրընկալւում է Ս. Բաւոն կոչուած աբբայութեան (abbaye) մէջ։

Հետեւեալ տարին մի սաստիկ համաճարակ է սկսում, որ աւերում է եւ մեծ զոհեր տանում։ Էսկօ (Escaut) գետի ամբողջ եզերքի բնակչութիւնը վարակուել էր ժանտախտով։ Մակար եպիսկոպոս անձնուէր կերպով խնամում է ժանտախտից բռնուած ամենածանր հիւանդներին։ Ամէնքը հիացած են նրա զուտ քրիստոնէական բոլորանուէր կարեկցութեան վրայ։ Իսկ Մակար ասում է. «Ես իմ անձս պիտի չխնայեմ, որովհետեւ ժանտախտը պիտի դադրի միայն այն ժամանակ երբ ես էլ զոհ գնամ»։ Մակար վարակւում է եւ զոհւում իր անձնուիրութեան։ Ինչպէս որ նա գուշակել էր, նա իր մաքուր հոգին աւանդում է թէ չէ, ժանտախտն էլ դադարում է։ Գոնէ այսպէս են վկայում նրա ժամանակակիցները։

Մակարի գերեզմանը դառնում է ուխտատեղի, ուր այնուհետեւ խումբ խումբ հիւանդներ են գալիս նրա բարեխօսութիւնն աղերսելու եւ շատերը բժշկւում են։ Լուրը տարածւում է. Մակարի անունը հռչակւում է ամէն տեղ։ Հռոմ քննութիւն է նշանակում, որ տարիներ է տեւում։ Երկար ձեւակերպութիւններից յետոյ Հռոմից բարձրագոյն Ատեանը ընդունում է Անտիոքի հայ եպիսկոպոս Մակարի հրաշագործ լինելը, ըստ պատշաճի եկեղեցական օրէնքով սրբացնում է նրան եւ արժանացնում է խորանի վրայ պատուելու պատուին։ Այս վճռին վրայ, 1067ին նրա մարմինը հանում են անշուք գերեզմանից եւ շքեղ հանդէսով, մեծ յուղարկաւորութեամբ տեղափոխում են նրա հռչակին վայել տեղ։ Այս յուղարկաւորութեան մասնակցել են ոչ միայն Բելգիայի բոլոր եկեղեցական եւ աշխարհական իշխանաւորները, այլ նոյն ինքն Գաղղիոյ թագաւորը, Փիլիպպոս Ա. անձամբ։

Հայ սուրբի նշխարքը սփռւում է ամէն կողմ. նրա անունով խորաններ են կանգնում եկեղեցիներում. բարեպաշտ Եւրոպացիներ նրա պատուին կրօնական եղբայրակցութիւններ են հիմնում։ Հայ Սուրբ Մակարը մտած է

[3] Michaud, Histoire des Croisades. Paris 1854. Eclaircissements, էջ 436—437։

լատինական Տօնացոյցի մէջ եւ մինչեւ այսօր տօնւում է ամէն տարի Ապրիլ 10ին, Լատիներէն՝ S. Macarius իսկ գաղղ. Saint Macaire կոչումով։

Այս բոլորը՝ պատմուած է Բրիւքսէլի հանրածանօթ Բոլլանդեանց (Bollandistes S. J.) հրատարակած համբաւաւոր լատիներէն Վարք Սրբոցի մէջ[4], որոնց վրայ աւելի մանրամասն պիտի խօսիմ յետոյ։

Այն աբբայութիւնը կամ վանքը, ուր ապրել եւ մեռել է Մակար, այժմ կործանուած է տասըդար հնութեան հետեւանքով բայց նրա յաճախած եկեղեցին, վերանորոգուած, այժմ էլ Ֆլանդրայի Գան քաղաքի մայր եկեղեցին է։

Թէ ինչպիսի յարգանք են տածում Բելգիացի պատմիչները հայ սուրբի մասին, երեւում է այն տողերից, որ տալիս է նրան ժամանակակից մի կենսագրող. «Ոչ ոսկի Արաբիոյ, այլ Ծաղիկ Հայաստանի, սուգ Ասորիքի (որովհետեւ թողել, հեռացել էր այնտեղից), փառք Ֆլանդրայի եւ զարդ Գանդցիների» եւ այլն[5]։

Ս. Մակար մինչեւ հիմայ էլ յարգուած է Բելգիայում իբրեւ ժանտախտի դէմ պաշտպան սուրբ։

Հետաքրքրուողները կարող են աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ գտնել բացի յիշեալ Acta Sanctorumից դիմելով նաեւ նոյն Բոլլանդիստների Bibliotheca Hagiographica Latina, Bruxelles 1900—1901, էջ 757, ուր Macarius ep. Antiochiae Armeniae խորագրի տակ նշանակուած են նրա երեք պատմիչների գործերը։

Բելգիա ոտք կոխող այս առաջին հայի մահուանից եւ փառաւորումից յետոյ, նոյն ԺԱ. դարի վերջում, Բելգիայի իշխաններ եւ կամաւորներ մեծ բազմութեամբ, կարծես թէ փոխ այցելութեան են գնացել Մակարի երկիրն եւ այնտեղ հազարներով իրենց կեանքն են զոհել, յանուն նոյն քրիստոնէական գաղափարի, Dieu le veut («Աստուած այսպէս կ'ուզէ») բացականչելով, ինչպէս պիտի տեսնենք յետագայ Գլխում։

(Շարունակելի։) ՍԱՐՈՒԽԱՆ

[4] Acta Sanctorum, t. I. Aprilis (1675), էջ 873—896։

[5] Ահա լատիներէն բնագիրը. „Non aurum Arabiae, sed A r m e n i a e f l o s et Syriae luctus, gloria Flandriae et Gandensium decus, modo regnans in caelis եւ այլն։ Անդ, էջ 891։

ՍԻՄԷՈՆ ԴՊՐԻ ԼԵՀԱՑԻՈՑ

ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ Ի ԼՎՈՎԷ Ի Կ. ՊՈԼԻՍ, Ի ՀՌՈՄ, Ի ՄՈՒՇ ԵՒ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՅԱՄՍ 1608—1619։

(Շարունակութիւն։)

9. ՈՒԽՏԱԳՆԱՑՈՒԹԻՒՆ Ի ՄՈՒՇ

ՀԱՆԴԻՍՔ ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Եւ իբրեւ լցաւ Թ. ամիս, գտեալ ընկերք եւ նաւակ մի պատրաստական՝ յիշելով զանունն Աստուծոյ, կոչելով յօգնութիւն սուրբ զառաքեալսն Պետրոս եւ զՊօղոս մտեալ ի ներս՝ հասաք ի մեծն Վանատիք, օրն Համբարձման, որ կոչեն ց ե ն ց ա[1]. զի օրն այն մեծ է անդ եւ յոլով տօնանմայ եւ շատլխ առնեն, որպէս ի Մսըր սուլ քէսումին. զի Սպանիու մօյտանի նման զարդարեն զամէն փողոցնին. եւ Սա Մարքոյին առջեւի մօյտան սաֆի կանաչ ծառ ու ճուղ եւ տերեւոց զանազան յօրինուած եւ չէնք եւ վերեւն խումաշնի, չուխայք եւ աթլասք։

Եւ այն օր Դուքսն պիտոր վիճակ ելնէ ծովու վրայ. վասն որոյ զարդարեն վաթսուն զատրղայ՝ մի քան զմի պատուական եւ գնոջ, իսկ Տուքինն աղնըւագոյն քան զամէնին. զբոլոր կէմին զուտ վարագով ծեփած ոսկով, որ չափաֆէն չէր կարել մարդ շատ հայել ի նայ։ Եւ մտեալ նախ ես ի ներս՝ տեսաք զաթոռն ուր նստելոց էր եւ վերեւն խուպան եւ փէներն եւ այլն, յոյժ բազմածախ եւ անգիւտ. զոր եւ Ո ս կ ի կ է մ ի կոչէին։ Եւ իբրեւ ժամ եղեւ՝ մտեալ ի ներս ելին ի ծովն. եւ անդ էր տեսանել զձայն փողոց եւ քնարից, տաւուլ զուռնայից, թօփ ու թֆանքից եւ պայրախնուն։ Եւ հասեալ ի տեղին, ուր ատաթն է, անդ ընկենու Դուքսն մատանի մի ակնով, որ ԺՌ զուռուշ արժէ. ապա ուրախութեամբ եւ մեծ չէնլիքով դառնան ի քաղաքն։

Հարցայ զՎարդապետն[2]. եւ ասէին. Վաղ գնաց, զի սատ օր մի եկայ։

Եւ կացի անդ երկու չաբաթ, մինչեւ գնան կէմիք. բայց կային լաւ մարդիկ Հայք, որ խրատ տվին ինձ թէ Գնէ սատ իրք մի, որ տեղ տանիս՝ խարճտ կ'ելնէ։ Եւ ես ունէի դրամ սակաւ մի, ետու ի ձեռս նոցա. եւ նոքա գնեցին ինձ խուրտա Ռումէլու խարճ։ Զի նոքա գիտեն ամենայն աշխարհի խարճն. եւ ունին այնպէս՝ ինչ տեղաց որ ուզեն. զի Ռումէլուն ցած է, Անատօլուն այլ ցած. բայց Ստամպօլոյն ծանր եւ գնոջ, թէ՛ ջուխան, թէ՛ քամխան, թէ այլն։

11 ճուխ եւ տէրեւոյ։ — 12 օրինուած։ վէրեւն։ — 34 մարդիք։

[1] Ascensione, 1612, Մայիս 31։

[2] Այսինքն՝ հարցուցի Զաքարիա վարդապետի մասին։

ՈՂԲ Ի ՄԱՀՆ ԵՐԻՑԱԳՈՅՆ ՔՐՈՋՆ ՃՈՒՀԱՐԻ

Եւ մինչ ես ի ճանապարհի պատրաստութեան էի, եկն այր մի Վանեցի՝ Զիրախ անուն, իմ ծանօթ եւ սիրելի։ Սա երեր ինձ գուժ եւ բօթ ի Զամոսցու քաղքէն, թէ Մեծ քոյրդ մեռաւ. ես թաղեալ՝ եկի աստ։ Զայս իմ լուեալ՝ խռովեցաւ հոգի իմ, գալարեցան աղիք իմ, չփոթեցաւ անձն իմ, թարշամեցաւ գոյն երեսաց, մթացան աչք իմ, չիւարեցաւ միտքս, բեկաւ մէջք իմ եւ անկայ երկիր եւ լալով ասեմ. վա՛յ ինձ, քաղցրիկ քոյր իմ. եղո՛ւկ թշուառականիս. ո՛հ մեծի աղէտիս եւ աւա՛ղ տարակուսանացս։ Ո՛վ բարերար իմ, ո՛վ երախտաւոր իմ, ո՛վ սիրելեցեալդ իմ, ո՛վ աշխատաւոր իմ, ո՛վ քոյր իմ եւ մայր. քանզի զմայրս սակաւ գիտացի, բայց զքեզ երկար ի կենցաղս իմ։ Դու էիր մխիթար իմ, դու սփոփիչ, դու ցաւոցս իմոց փարատիչ, դու էիր ուրախութիւն իմ. արդ զի՞նչ գործեցից կամ առ ո՞վ դիմեցից։ Ով զթած եւ կորովամիտ քոյր իմ, ընդէ՞ր սակաւ մի ոչ լռեցեր, սուղ մի ոչ յամեցեր, է՞ր չի լռեցիր մինչ ես գայի. է՞ր չեղէ արժանի տեսլեան քո, քանզի դու էիր միշտ ի սենեակ սրտիս, դու էիր ի միտս իմ, հանապազ յիշէի զքո գութն, սէրն, խնամքն։ Արդ հատաւ յոյս իմ, լքաւ կեանք իմ, զի ես կորուսի զանէնչալի ակն իմ, զանգին մարգարիտն իմ. վա՛յ ի վրայ վայի, եւ հազար եղուկ անձինս եղկելի, որ հասրաթ, կարօտ եւ փափագ մնացի ես քո բարի եւ քաղցր տեսոյ, զի չտապէի առ քեզ գալ, եւ դու յինէն փախար եւ առ Քրիստոս փոխեցար։

Եւ այնպիսի ողով եւ տրտմութեամբ եւ հառաչանօք նստեալ ի նաւ՝ անցաք մեծ կղզի մի ԿՐԻՏԷՍ անուն, մեծ քան զՄիտիլի։ Եւ անտի բերթ մի ՔԵՌՖՈՍ[3], զարմանալի յինքնաբոյս լեռնէ Աստուծոյ խուտրաթէն զուգած, յոյժ անառիկ եւ ամուր որպէս կամար,

49 յոգի։ — 50 յաղիք։ չփոթեցաւ։ — 66 էր։ — 77 հառաչանօք։ — 81 յամուր։

[3] Քոռֆու։

© National Library of Armenia